

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Semir Şemma. *Ahdâsü asri'l-Me'mûn kemâ tervîhâ en-nukûd*. Ürdün: Câmiatu Yermuk, 1995, 910 sayfa.

Samir Shamma. Aḥdāth 'aṣr al-Ma'mûn kammā tarawwihā al-nuqûd. Jordan: Jāmi'at al-Yarmūk, 1995, 910 Pages.

Nabi Semizoğlu

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi Anabilim Dalı

PhD Candidate., Marmara University, Institute of Turkic Studies,
Department of Turkish History

İstanbul/Türkiye

nabisesimozglu@marun.edu.tr

orcid.org/0009-0007-2340-6731

Geliş Tarihi: 28.01.2025

Kabul Tarihi: 16.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Date of Submission: 28.01.2025

Date of Acceptance: 16.06.2025

Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme: Bu çalışma, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayın Kurulu ve/veya kurul tarafından belirlenen bir iç hakem tarafından değerlendirilmiştir.

Peer-Review: This study was evaluated by the International Journal of Theological and Islamic Studies Editorial Board and/or an internal referee appointed by the board.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Benzerlik Taraması: Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism Check: It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Atıf/Cite As: Semizoğlu, Nabi. "Semir Şemma, *Ahdâsü asri'l-Me'mûn kemâ tervîhâ en-nukûd*, Câmiatü Yermuk, İrbid, Ürdün, 1995, 910 sayfa." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 68 (2025): s. 320-328

Semir Şemma. *Ahdâsü asri'l-Me'mûn kemâ tervîhâ en-nukûd*. Ürdün: Câmiatu Yermuk, 1995, 910 sayfa.

Bu eserin yazarı nümismat Semir Şemma 20. yüzyılın ilk yarısında Filistin'in Safed şehrinde doğmuştur. 1960'lardan itibaren İslami nümismatik alanında araştırmalar yapmaya başlamıştır. Şemma özellikle Abbâsîlerin güçlü oldukları ilk dönem paralarına (131/749-335/946) ve Arabistan'da basılan paralara yoğunlaşmıştır. İslami nümismatik alanında birçok kitap ve makale yayınlayan Şemma, Yermük ve Oxford Üniversitelerinde İslami nümismatik kürsülerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu süreçte *Yermük Nümismatik Dergisi*'ni de çıkarmıştır. Nümismatik alanına verdiği katkılardan dolayı 1992 yılından itibaren *Royal Numismatic Society* tarafından Semir Şemma adına İslami nümismatik alanında çalışmalar yapan kişilere ödül verilmeye başlanmıştır. 1994 yılında koleksiyonunda bulunan yaklaşık 10 bin madeni parayı 10 yıllığına Oxford Üniversitesi Ashmolean Müzesi'ne veren Şemma, 2001 yılında vefat etmiştir (s. 910).¹

Türkçeye *Sikkelerin Anlatımıyla Me'mûn Dönemindeki Hadiseler* şeklinde çevrilebilecek eser Arapçadır. Kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere Şemma, yedinci Abbâsî halifesi olan Me'mûn (198/813-218/833) dönemindeki hadiseleri, nümismatik kaynaklar ışığında incelemeyi amaçlamıştır. Ayrıntılı bir çalışmanın ürünü olan eser oldukça hacimlidir (toplam 910 sayfa). Bu eserde Şemma'nın incelediği sikkeler Me'mûn'un veliahtlığı döneminden başlayıp vefatıyla sona ermektedir. Şemma'nın bu çalışması, siyasi tarih araştırmalarında genelde göz ardı edilen nümismatik kaynakların ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Kroniklerin, resmi kayıtların ve diğer kaynakların verdiği bilgilerin teyit edilmesi veya tekrar değerlendirilmesi ya da bu kaynakların suskun kaldığı konularda bilgi edinilmesi için nümismatik kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Hükümdarların tahta çıkma ve ölüm tarihleri, aldıkları unvan ve lakaplar, iktisadi durum, atanan ya da azledilen valiler, tâbîlik-metbûluk ilişkileri, hanedanın kullandığı semboller, isyanlar gibi birçok konu hakkında bilgi nümismatik kaynaklardan edinilebilmektedir. Şemma da kitabının amacını yazdığı bölümde, nümismatik kanıtların hakikati ortaya koymak için eşsiz kaynaklar olduğunu ve hiçbir tarihçinin nümismatiğe temas etmeden gerçek bir tarih yazıcılığı yapamayacağını söylemektedir. O, amacının Arap ve İslam tarihini, yeni bir ışık altında, paraları inceleyerek araştırmak olduğunu belirtmektedir. Böylece o bilinmeyen ve muğlak olayları ortaya çıkaracak, diğer kaynaklarda verilen bilgileri doğrulayacak veya düzeltecek ve tarihi doğru bir şekilde ortaya koyacaktır (s. 17-24). Şemma, eserinde nümismatik kaynaklardan çıkardığı bilgileri devrin kaynaklarıyla karşılaştırarak anlatımını sağlam bir zemine oturtmuştur.

1 Fawzan Barrage, "Newsletter, No. 169", 2.

Şemma kitabını üç ana bölüm ve birçok alt başlıktan oluşturmuştur. Birinci Bölüm olan “Me’mûn Dönemi Tarihi” kısmında önemli hadiseler kronolojik bir şekilde anlatılmaktadır (s. 17-221). İkinci Bölüm, “Me’mûn Dönemindeki Paraların Vasfı” şeklinde adlandırılmış olup (s. 221-611) Üçüncü Bölüm “Yönetici Şahıs ve Ailelerin Paraları” şeklindedir. (611-794). Kitabın sonuna ise şahıslar, seneler, darp yerleri, harita ve çizimler fihristleri, hicri-miladi tarih karşılaştırma tablosu ve önemli hadiselerin tarihi eklenmiştir.

Şemma, ilk bölüme kitabının amacını anlatarak başlamış, çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlara değinmiş, Me’mûn dönemindeki Abbâsî haritasını eklemiştir (s. 17-30). Daha sonra Abbâsî halifelerinin hüküm süreleri ve soyağacını vermiş, hicri 160 ila 218 (miladi 776-833) yılları arasında meydana gelen önemli olaylara yıl yıl kısaca değinmiştir (s. 31-36). Devamında Me’mûn dönemindeki siyasi hadiseleri devrin kaynaklarını baz alarak genel bir şekilde betimlemiştir (s. 37-45). Bundan sonra “Para Tarihi Hadiselerin Aynasıdır” ismini verdiği bir alt başlıkla Me’mûn adına basılan ilk paralara giriş yapmıştır. Me’mûn adına basılan ilk parayı H. 183 (M. 799/800) tarihinden başlatan Şemma, yıl aralığı, bölge isimleri ve önemli şahıslar üzerinden siyasi hadiseleri ve darp faaliyetlerini incelemiştir (s. 46-71). Bu kısımdan sonra Şemma, veliahtlık kavramını irdelemiş ve Me’mûn’un veliahtlığı ile veliaht tayin ettikleri meselesine ve bu kişilerin adına basılan paralara uzun bir bölüm ayırmıştır (s. 46-112). Daha sonraki kısımda ise Alevîlerin² faaliyetlerine ve Abbâsîlerle olan mücadelelerine değinmiştir (s. 112-115). Devam eden bölümde Şemma, “Lüks, Savurganlık ve İsrâf” başlığını açmış, bu konuyla birlikte Abbâsîlerin mali politikalarını, hazinenin durumunu, halifelerin iktisadi tutumunu ve vergileri incelemiştir (s. 115-122). Bundan sonra Zübeyde bint Ca’fer’in (ö. 216/831) para basım faaliyetlerine değinilmiştir (s. 125-130). Buradan vezir ailesi olan Sehloğullarına konuyu getiren Şemma, onların Abbâsî hizmetine girişini ve adlarının paralarda görünmeye başlamasını vurgulamıştır (s. 131-139). Sehloğullarından sonra devrin önemli komutanları olan Herseme b. A’yen (ö. 200/816) ve Tâhirîlerin konumlarını ve bastırdığı paraları anlatmıştır (s. 141-155). Bu fasıldan sonra Şemma, Me’mûn’a isyan eden ya da gevşek bir bağlılık gösteren şahıs, aile ve kabilelerin faaliyetlerini ve darp ettiği paraları incelemiştir (s. 155-196). Bunlar arasında Bağdat’ta halifeliğini ilan eden Me’mûn’un amcası İbrâhim b. Mehdî (ö. 224/839), Yemen’de bağımsızlığını ilan eden ve Hz. Ali evladından olduğu anlaşılan İbrâhim b. Mûsâ (ö. ?), Alevî bir hilafet kurmak iddiasıyla ayaklanan Ebû’s-Serâyâ (ö. 200/815), Abbâsîlerin Araplar yerine Farslara önem verdiğini öne sürerek başkaldıran Nasr b. Şebes (ö. ?), eski İran inançlarını ayağa kaldırma amacıyla Hürremiyye hareketinin başına geçip isyan eden Bâbek (ö. 223/838), Mısır, Afrika ve Girit’te gevşek bağlılık gösteren Sirîler, Ağlebîler, Benû Şuayb ve ülkede karışıklıklar çıkaran Zutlar bulunmaktadır. Me’mûn’un Bizans üzerine olan gazalarına ise sayfa 199-204 arasında değinilmiştir. Bundan sonra Me’mûn

2 Alevî: Burada kastedilen Alevîler, Hz. Ali neslinden gelip Abbâsî yönetimine karşı çıkan şahıslar için kullanılmaktadır.

devrindeki ilim hayatını kısaca inceleyen Şemma, Halku'l-Kur'ân³ meselesine temas etmiştir (s. 205-215). Birinci Bölüm'ün sonunda da bu bölümde anlatılan hadiseleri madde madde özetlemiştir (s. 215-218).

Şemma, eserinin İkinci Bölüm'üne “Me'mûn Dönemi'ndeki Paraların Vasfı” ismini vermiştir. Abbâsî sikkelerinde halife ve veliaht isim ve unvanlarının ilk kez nerede ve nasıl görüldüğüyle başlamış, paraların ağırlıkları, ayarları ve muhtesipler, para basma yetkisi verilen kişiler konusuna değinmiştir (s. 218-232). Bundan sonra dinar ve dirhem arasında zaman zaman meydana gelen değer değişikliklerinden bahsetmiştir (s. 232-233). Şemma, Me'mûn döneminden günümüze intikal eden birkaç para üzerinden melez para (ön yüzü ve arka yüzü uyumsuz) konusuna temas etmiş ve ardından döneminde basılan sahte paralarla ilgili inceleme yapmıştır (s. 235-237). Devamında Şemma, Me'mûn döneminde bölgelerden alınan vergilerin listesini vermiştir (s. 245-248). Şemma, eserinde H. 183-218 (M. 799-833) yılları arasındaki (Me'mûn'un veliahtlık ve hilafet yılları) sikkeleri ve siyasi hadiseleri incelediğini belirtmiş, Abbâsî paralarının genel bir açıklamasını yapmış ve Me'mûn döneminde paralarda yapılan değişikliklere ve bunların sonraki dönemlerde de kullanılmasına değinmiştir. Bu kısmı dinar, dirhem ve fels alt başlıklarıyla değerlendiren Şemma, dinar, dirhem ve fels basılan şehirlerin listesini vermiştir (s. 259-262). Bu listeden sonra Şemma, Me'mûn döneminde basılan para çeşitlerinin (üzerlerinde yazan kişi ve unvanlara göre) listesini vermiştir (s. 263). Daha sonra Şemma, Me'mûn döneminde paranın gelişiminden ve sikkeler üzerinde adı ve lakabı bulunan şahısların dinar, dirhem ve fels sikkelerinden bahsetmiştir. Devamında üzerinde Rûm Suresi 4. ve 5. ayetlerin bulunduğu, *maşrık* ismi geçen dirhemlerin listesini vermiştir (s. 270-275). Bu listeden sonra Şemma, Me'mûn'un hükümdarlığı döneminde alfabetik sıraya göre şehirler ve darp yerleri şeklinde bir başlık açmış ve bu başlık altında bölge ve şehirleri alt başlıklarla incelemiştir (s. 276-299).

Şemma İkinci Bölüm içerisinde yukarıda bahsedilen kısımlardan sonra “el-Nukûd” ismiyle bir başlık açmış ve Maşrık, Irak, Medînetüsselâm (Bağdat), Kûfe, Basra, Medâin, Vâsıt, Eyvan, Bilâdüşşam (Der'â, Dımaşk, Sûr), Filistin (Kudüs, Remle, Taberiye, Akkâ, Askalân, Gazze), Ceziretü'l Fıratıyye (Re'sül'ayn, Râfika, Rakka), Sincar, Kefertûsâ, Musul, Eliye (Hama), Nusaybin, Mısır, Taberistan, Cezîreti'l-Arab (Mekke, San'a), Horasan (Merv, Ebreşehr-Nişâbur, Belh, Cündişâpûr, Herat), Cibâl (Muhammediyye, İsfahan, Nihâvend, Hemedan), Arrân (İrmîniye, Bacunis), Hûzistan (Sûkulahvâz, Fars, Kirman), Sicistan (Zerenc, Büst), Mâverâünnehir (Buhara, es-Suğd, Semerkant, Şâş, Fergana) paralarını tek tek incelemiş ve sikkelerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu sikkelerin bulunduğu katalogları da belirten Şemma yer yer incelediği sikkelerin altına açıklamalar yapmıştır. Bu anlamda bu kısım, Şemma'nın eserinin en hacimli bölümüdür (s. 303-611).

3 Halku'l-Kur'ân meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Halku'l-Kur'ân”, *DİA*, 15: 371-375.

Eserinin Üçüncü Bölümü'ne "Yönetici Şahıs ve Ailelerin Paraları" ismini veren Şemma, bu bölüme bu şahıs ve ailelerin listesini vererek başlamıştır. Bundan sonra Me'mûn döneminde faaliyet gösteren bu şahıs ve ailelerin bastırdığı paraları ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve önemli bilgiler vermiştir (s. 615-794). Bu şahıs ve aileler şu şekilde sıralanmaktadır: Hârûnürreşîd'in eşi Zübeyde Hanım (ö. 216/831), Halife Emîn'in oğlu Mûsâ en-Nâtık bi'l Hakk (ö. ?), komutan Herseme b. A'yen (ö. 200/816), Me'mûn'un amcası İbrâhim b. Mehdi (ö. 224/839), Irak valisi Hasan b. Sehl (ö. 236/851), Tahirî ailesi, isyancı Ebû's-Serâyâ (ö. 200/815), veliaht İmam Ali er-Rızâ (ö. 203/818), Me'mûn'un oğlu Abbâs (ö. 223/838), Dımaşk valisi Muhammed b. Beyhas (ö. ?), San'a'da faaliyet gösteren Alevilerden İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer (ö. ?), Mısır valiliği yapan Sirî ailesi, Sicilya ve Afrika'da hüküm süren Ağlebîler, Girit'e hakim olan Benû Şuayb.

Bu kısımdan sonra Şemma, alfabetik sıraya göre şahısların bastırdığı paraların fihristini vermiştir (s. 795-810). Bu fihristten sonra Şemma seneler bazında yeni bir fihrist vermiş ve dönem paralarını kronolojik olarak sıralamıştır (s. 811-841). Bu ikinci fihristten sonra bir fihrist daha veren Şemma, darp yerleri bazında paraları listelemiştir (s. 841-853). Şemma eserinin son kısmında harita ve çizimlerin indeksini, H. 183-218 (M. 799-833) arasında basılan paraların hicri-miladi yıllara göre karşılaştırmalı tablosunu ve Me'mûn dönemindeki önemli olayların kısa açıklamasını vermiştir. Bundan sonra müracaat ettiği çalışmaları ve bibliyografyayı vermiştir. Bu kısımdan sonra da nümismatik ile ilgili kendisinin yaptığı diğer çalışmaların listesi esere eklemiştir. Şemma eserini bazı sikkelerin tablosunu ve fotoğraflarını vererek tamamlamıştır. Kitabın son sayfasında ise Semir Şemmanın nümismatik kariyeriyle ilgili kısa bir bilgilendirme yazısı bulunmaktadır.

Yukarıda kitap tanıtımı yapılan Semir Şemmanın bu çalışması da birçok ilmî çalışmada olduğu gibi bazı kusurlar barındırmaktadır. Öncelikle bölüm bölüm birçok yerde tekrara düşülmesi, eserin gereksiz yere genişlemesine sebep olmuştur (910 sayfa). Ayrıca, kitap bütünlüğünün sistemli bir şekilde sağlanamadığı, bazen alakasız konuların art arda sıralandığı, bazen başlıklarla içeriklerinin yeterince iyi uyuşmadığı, farklı bölümler arasında yer yer çelişkilerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu anlamda eser, ayrı zamanlarda yazılmış bölümlerin toplanarak okuyucuya sunulması şeklinde bir izlenim vermektedir. Bunlardan ayrı olarak eserin basımından 30 yıla yakın süre geçtiği için, bu süreçte Me'mûn dönemi ile ilgili yeni paralar da gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu yeni paralardan çıkarılacak tespitlerle Şemmanın eseri güncellenmelidir. Bu anlamda yapılması gereken düzeltmeler güncellemeler, hatalar (çelişkiler) olarak sınıflandırılmalıdır.

Güncellemelere örnek verilecek olursa örneğin Şemma, Merv'de basılan ilk Abbâsî altın sikkesinin Me'mûn'un ölümünden iki yıl sonra H. 220 (M. 835) tarihli olduğunu söylemektedir (s. 26). Yeni paralar ışığında bu tespitin hatalı olduğu ve Merv'de Me'mûn'un sağlığında H. 215 (M. 830-831) yılında altın sikkenin basıldığı anlaşılmaktadır.⁴

4 <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=290516>: (28.09.2024)

Şemma, veliahtlığı döneminde Me'mûn adına Dimaşk'ta basılan paralar için H. 185-188 (M. 801-804) tarihleri arasında vermektedir. Yeni paralar ışığında H. 189 (M. 804-805) yılında da Dimaşk'ta Me'mûn adına para basıldığı anlaşılmaktadır.⁵ Stephen Album de çalışmasında Me'mûn adına Dimaşk'ta basılan paralar için H. 185-189 (M. 801-805) tarihlerini vermektedir.⁶ Şemma, Zübeyde Hanım'ın Ümmü Cafer unvanlı paralarını H. 184 (M. 800/801) tarihinden başlatırken yeni tespit edildiği anlaşılan bazı paralarda bu tarihin H. 183 (M. 799/800) olduğu görülmektedir.⁷

Şemma, Me'mûn'un kardeşi Kasım'ı H. 201 (M. 816-817) yılında veliahtlıktan azlederek İmam Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin ettiğini bildirmektedir (s. 35, 91). Fakat yapılan araştırmalara göre Me'mûn'un kardeşi Kasım'ı H. 198 yılı Rebiulevvel ayı (M. 813 Ekim/Kasım) tarihinde bir ferman yazarak veliahtlıktan azlettiği anlaşılmaktadır.⁸

Şemma'nın eserinde tespit edilen bazı çelişkiler şunlardır: Örneğin Şemma, eserinin bir bölümünde, Zübeyde bint Ca'fer'in oğlu Emîn adına bastırdığı paraları H. 187 (M. 802-803) tarihinde başlatırken (s. 49), bir başka bölümde Zübeyde Hanım'ın paralarını H. 184 (M. 800-801) tarihinde başlatmaktadır (s. 619).

Şemma, eserinin birçok bölümünde Me'mûn adına basılan paraların H. 183 (M. 799-800) tarihinde başladığını ve bu tarihten önce Me'mûn adına basıldığı görülen paraların hatalı, sahte ya da yanlış okunmuş olduğunu belirtmektedir (s. 475). Birçok kaynak ve araştırma eseri de Me'mûn'un veliahtlığının ve Horasan valiliğinin bu tarihte başladığını teyit etmektedir.⁹ Fakat Me'mûn'un Belh paralarına değindiği bölümde (s. 279-280), seneler fihristinde (s. 811) ve darp yerleri fihristinde (s. 845) bu paraları H. 181-182 (M. 797-798) tarihinde başlatmakta ve bu paraların hatalı okunmuş ya da sahte olduğunu söylememektedir. Ancak farklı bir yerde H. 181 (M. 797) yılına ait bu Belh parasının hatalı okunduğunu söylemektedir (s. 475).¹⁰ Nümismat Bates de, Me'mûn'un Belh'teki ikinci veliahtlık paraları

5 <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=308356>: (28.09.2024); Nümismat Bates, Me'mûn'un veliahtlığı döneminde basılan Dimaşk paralarının oldukça nadir ve sorunlu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Michael L. Bates, "Who Was Named on Abbasid Coins? What Did It Mean?", 10.

6 Album, *Checklist*, s. 52.

7 <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=18199>: (28.09.2024)

8 Dûrî, *Abbâsiler*, 205.

9 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 8:275; İbnü'l-Esir, Me'mûn'un veliahtlığı için H. 182 tarihini vermektedir. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 6:147; Dûrî, *Abbâsiler*, 168; Philip Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, 98; Tayeb el-Hibri, "Harun al-Rashid and the Mecca Protocol of 802: A Plan for Division or Succession?", 463; Jere L. Bacharach, "Al-Amîn's Designated Successor: The Limitations of Numismatic Evidence", 110; Nahide Bozkurt, "Halife Me'mûn Dönemi ve İslam Kültür Tarihindeki Yeri", (doktora tezi), 17; Stephan Album'un çalışmasında ise ilginç bir şekilde Me'mûn adına Arminiya'da H. 175 tarihinde basılmış bir dirhem gözükmektedir. Bkz. Album, *Checklist*, 52.

10 Ürdün Ahli Bank Nümismatik Müzesi'nin yayınladığı Hârûnürreşid sikkeleri kataloğunda bu para da bulunmaktadır ve paranın hatalı ya da sahte olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bkz. Alzoud, *The Age of Harun Al-Rashid*, 535.

için H. 185-189 (M. 801-805) tarihlerini vererek, Şemmanın H. 183'dan (M. 799/800) önce Me'mûn adına basılı para olmadığı yönündeki görüşünü teyit etmektedir.¹¹ Nümismatlar İbrahim Artuk (ö. 1413/1993) ve Cevriye Artuk da Me'mûn'un Belh paralarını H. 185 (M. 801-802) tarihinde başlatmaktadır.¹² Stephan Album de Me'mûn'un Belh paraları için H. 185-189 (M. 801-805) tarihlerini vermektedir.¹³ Aynı şekilde Şemmanın Şaş (Taşkent) paralarından bahsettiği kısımda bu paraları H. 180 (M. 796-797) tarihinde başlatmaktadır (s. 286-287, 376, 493, 847). Bu paranın da hatalı olduğunu ayrı bir bölümde söylemektedir (s. 606).¹⁴

Şemma, eserinin bir bölümünde Rûm Suresi 4. ve 5. ayetlerin dirhemlere ilk defa Emîn'in (ö. 198/813) vefatından sonra H. 199 (M. 814-815) tarihinde Merv'de konulduğunu söylemektedir (s. 255). Fakat başka bölümlerde bu paraların H. 197 (M. 812-813) tarihinden itibaren Semerkand'da başladığını belirtmektedir (s. 270, 560). Yazarın bu paraları verdiği listede ise Merv H. 196 (M. 811-812) tarihli bir dirhem gözükmemektedir (s. 271). Bu nedenle Şemmanın eserinden Rûm Suresi 4. ve 5. ayetlerin Me'mûn paralarında ilk defa ne zaman kullanılmaya başladığı anlaşılamamaktadır (196?, 197?, 199?). Tayeb el-Hibri, üzerinde Rûm Suresi 4. ve 5. ayetlerin olduğu ilk paranın Me'mûn tarafından Merv'de H. 198 (M. 813-814) tarihinde bastırıldığını söylemektedir.¹⁵ Stephen Album de Tayeb el-Hibri'yle aynı görüştedir.¹⁶

Me'mûn'un dinarlara Rûm Suresi 4. ve 5. ayetleri eklettiği tarih olarak Şemma, H. 206 (M. 821/822) yılını vermektedir ki bu durumun belki de komutanı Abdullah b. Tâhir'in Cezire, Suriye ve Mısır'da isyanları bastırması nedeniyle olabileceğini söylemektedir (s. 36, 254).¹⁷ Fakat Me'mûn'un daha önceki tarihlerde bu ayetleri dirhemlere nakşettirdiği bilinmektedir. Bu nedenle bu ayetlerin paralarda ilk defa kullanılmaya başlanmasının sebebi farklı olmalıdır. Bazı araştırmacılar, bu ayetlerin Me'mûn tarafından paralara konulma sebebini Emîn'in (ö. 198/813) mağlup olup öldürülmesine ve Me'mûn'un hilafeti ele geçirmesine bağlamaktadır.¹⁸ Kardeşi Emîn'in, sahip olduğu başkent Bağdat'a, güçlü

11 Bates, "Who Was Named on Abbasid Coins? What Did It Mean?", 9.

12 İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 69.

13 Album, *Checklist*, 52.

14 Ürdün Ahli Bank Nümismatik Müzesi'nin yayınladığı Hârûnürreşid sikkeleri kataloğunda bu para da bulunmaktadır ve paranın hatalı ya da sahte olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bkz. Alzoud, *The Age of Harun Al-Rashid*, 535.

15 Tayeb El-Hibri, "Coinage Reform under the 'Abbâsîd Caliph al-Mâmûn", 64.

16 Album, *Checklist*, 54.

17 Abdullah b. Tâhir'in 206 / 821 tarihinden itibaren bu bölgedeki isyanları bastırdığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, 1:137-138.

18 el-Hibri, "Coinage Reform under the 'Abbâsîd Caliph al-Mâmûn", 65; Mustafa Hizmetli, "Abbasiler Döneminde Para Basımı", 90; Günnur Aydoğdu, "Tarihi Olaylar Bağlamında Abbasiler Dönemi Altın ve Gümüş Sikkeleri", 63-64; İbrahim Artuk, *İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Sikke" maddesinde Rûm Suresi'nin ilk defa Me'mûn döneminde paralara konulduğunu belirtmekte fakat bu ayetlerin neden konulduğuyla ilgili bilgi vermemektedir. Bkz. İbrahim Artuk, "Sikke", *İA*, 10:624.*

bir orduya ve dolu bir hazineye karşı Me'mûn'un, mücadelenin ilk safhasında imkânları oldukça mütevizdir. Fakat kısa sürede Fazl b. Sehl (ö. 202/818) ve Tâhir b. Hüseyin (ö. 207/822) gibi başarılı vezir ve komutanların faaliyetleriyle Me'mûn, Emîn'in üzerine gönderdiği büyük orduları yenerek inisiyatifi ele geçirmiştir.¹⁹ Bu nedenle Rûm Suresi 4. ve 5. ayetlerinde anlatılan Rumların güçsüz durumdayken Sâsânîleri yenmesi gibi, Me'mûn da güçsüz durumdayken kardeşi Emîn'i yendiği için bu ayetleri paralara naksettirdiğiyle ilgili değerlendirme yapılmaktadır. Şemma'nın da yukarıda belirtilen yıl çelişkisine rağmen (196-197-199?) bu durumu Emîn'in öldürülmesine bağladığı görülmektedir (s. 413).

Şemma, H. 179 (M. 795/796) tarihinde Me'mûn adına basıldığı görülen bir paranın hatalı ya da sahte olduğunu ve bu para için doğru tarihin H. 199 (M. 814-815) olması gerektiğini söylemektedir (s. 256, 326, 823-825). Fakat bu paranın üzerinde "Veliaht Me'mûn" ve "Fadl" ismi bulunmaktadır. H. 195 (M. 811) tarihinde Me'mûn'un halifelliğini ilan ettiği ve bu tarihten sonra veliaht unvanıyla para bastırmadığı bilinmektedir. Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl'in (ö. 202/818) ise H. 199 (M. 814-815) tarihinde paralarda "Zü'r-riyâseteyn" olarak geçtiği ve Fadl adının bırakıldığı bilinmektedir. Bu nedenle Şemma'nın bu yorumunun isabetli olmadığı görülmektedir.²⁰

Yukarıda belirtilen bazı hata ve eksikliklere rağmen Semir Şemma ortaya koyduğu bu eserle Me'mûn dönemini çalışan araştırmacılara bir başucu kitabı sağlamıştır. Yoğun bir emek eseri olduğu görülen bu kitabın nümismatik alanında kolay kolay aşılamayacağı anlaşılmaktadır. Me'mûn dönemiyle ilgili tarih yazımında muhakkak başvurulması gereken bir eserdir.

19 Me'mûn'un kardeşiyle yaptığı mücadelenin ilk safhasındaki zayıf durumu hakkında kaynakların verdiği bilgiler için bkz. Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 8:275; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 6:206.

20 Ürdün Ahli Bank Nümismatik Müzesi'nin yayınladığı Harun Reşid sikkeleri kataloğunda 179 tarihli bu para da bulunmaktadır ve paranın hatalı ya da sahte olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bkz. Alzoud, *The Age of Harun Al-Rashid*, 515.

Kaynakça

- Album, Stephen, *Checklist of Islamic Coins*, 3rd edition, Santa Rosa CA: Stephen Album Rare Coins, 2011.
- Alzoud, Hassan A. *The Age of Harun Al-Rashid Through Historical Sources and Coinage*, Amman: Jordan Ahli Bank Numismatic Museum, 2017.
- Artuk, İbrahim ve Cevriye Artuk. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Artuk, İbrahim. "Sikke", *İA*, 10:621-640.
- Aydoğdu, Günnur. "Tarihi Olaylar Bağlamında Abbasiler Dönemi Altın ve Gümüş Sikkeleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2:2 (2018): 55-69.
- Bacharach, Jere L. "Al-Amīn's Designated Successor: The Limitations of Numismatic Evidence", *Journal of the American Oriental Society*, 116:1 (1996): 108-113.
- Barrage, Fawzan. "Newsletter, No. 169", *Oriental Numismatic Society*, (Sonbahar 2001): 1-16.
- Bates, Michael L. "Who Was Named on Abbasid Coins? What Did It Mean?", inside *Iranian Numismatic Studies: A Volume in Honor of Stephen Album*, ed. Mostafa Faghfoury, 89-99. Lancaster PA and London: Classical Numismatic Group, LLC (CNG), 2017.
- Bozkurt, Nahide. "Halife Me'mûn Dönemi ve İslam Kültür Tarihindeki Yeri". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.
- Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşid", *DİA*, 16:258-261.
- Bozkurt, Nahide. "Me'mûn", *DİA*, 29:101-104.
- ed-Dûrî, Abdülazîz. *Abbâsiler Tarihi Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açıdan*. Çeviren Kasım Koç. İstanbul: Bekâ Yayıncılık, 2020.
- el-Hibri, Tayeb, "Coinage Reform under the 'Abbâsîd Caliph al-Ma'mûn", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Brill, 36:1 (1993): 58-83.
- el-Hibri, Tayeb, "Harun al-Rashid and the Mecca Protocol of 802: A Plan for Division or Succession?" *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, 24:3 (1992): 461-480.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî*. Çeviren Cemalettin Saylık. VIII, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.
- Hitti, Philip. *Arap Tarihinin Mimarları*, Çeviren Ali Zengin. İstanbul: Risâle Yayınları, 1995.
- Hizmetli, Mustafa. "Abbasiler Döneminde Para Basımı", *İstem*, 8:15 (2010): 79-110.
- İbnü'l Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fî't-tarih*. Çeviren Abdullah Köşe. VI, İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, 15: 371-375.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, 1: 137-138.
- <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=290516>: (28.09.2024).
- <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=308356>: (28.09.2024).
- <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=18199>: (28.09.2024).
- <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=13338> (28.09.2024).